

УДК 330.34: 502.131.1

С. І. ТОДОРЮК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

“СТАЛИЙ РОЗВИТОК” ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Розглянуто та систематизовано тлумачення категорії “сталий розвиток” та запропоновано власне бачення досліджуваної категорії.

The interpretation of category “sustainable development” is considered and systematized. The author vision in relation to the probed category is proposed.

Ключові слова: сталий розвиток, сталий стан, екологізація, гармонійний розвиток, рівноважне природокористування.

Постановка проблеми. Вивчення рушійних сил розвитку світового господарства та факторів, що зумовлюють його активізацію, уже багато століть є предметом досліджень учених-економістів. Разом із тим, різні підходи до визначення категорії розвитку в загальноекономічних системних концепціях побудови світового господарства призводять до необхідності групування та узагальнення наявних тлумачень.

З огляду на сучасну ситуацію, що склалася у світі загалом та Україні зокрема, виникає необхідність зміни пріоритетів та принципів розвитку як держави, так і окремого сектора економіки. В основу нової політики розвитку необхідно покласти принципи, які б забезпечували взаємодію людини і природи, підтримували достатній рівень економічних вигод, зважаючи при цьому на обмеженість ресурсів та регенеративні можливості довкілля. У Програмі дій “Порядок денний на XXI століття (“AGENDA 21”)” [1], основною ідеєю якої є концепції сталого розвитку як моделі соціально-економічного прогресу, розглядається подібний підхід. Отже, необхідність переходу до моделі сталого розвитку є загальноновизнаною.

Аналіз останніх публікацій. Вивчення проблем сталого розвитку суспільства в останні роки висвітлюється у працях іноземних та вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили Т. Акімова, О. Бородіна, Н. Винокурова, З. Герасимчук, Н. Гребенюк, О. Грянник, М. Гузєв, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, М. Замятіна, А. Ісаченко, А. Каринцева, А. Малявіна, Л. Мельник, В. Міщенко, П. Олдак, В. Прадун, А. Тихонов, В. Трегобчук, В. Феденко, М. Шапочка, В. Шевчук, Л. Шостак, О. Шубравська та ін.

Перелік авторів, які займалися дослідженням в даному напрямі, досить широкий, що зумовлює доцільність здійснення класифікації та узагальнення їх досліджень.

Метою статті є систематизація основних підходів щодо визначення сутності поняття сталий розвиток на основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців та формулювання власного бачення сутності даної категорії.

Основний виклад. Поняття “розвиток” досліджувалося з давніх часів, зокрема давньогрецькими філософами та мислителями. Одне із сучасних трактувань підкреслює, що розвиток характеризує іманентну людині потребу до створення нових форм буття (свідомості), вказана потреба реалізується людиною як суб'єктом мислєдіяльності, що має фундаментальні цілі і розгортається у варіативному процесі через різноманітні історичні типи і форми з їх просторовими масштабами і часовими режимами [2, с. 70].

Сьогодні досить актуальним питанням, що стосується розвитку країн в цілому, та їхніх основних секторів, є сталий розвиток. Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Перші згадки відображалися у наукових працях В. І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), а також декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.), де описувався зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища. У наукових доповідях

Римського клубу (1972 р.) зароджуються, формуються ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги». Наступними кроком у впровадженні концепції сталого розвитку став звіт Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р. Згодом були: конференція ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Глобальна конференція зі сталого розвитку малих острівних країн, що розвиваються (Бриджтаун, 1994 р.), зустріч на вищому рівні “Планета Земля” +5 у Нью-Йорку (1997 р.), Всесвітнього самміту з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.). Маврикійська стратегія з подальшого впровадження Програми дій по забезпеченню сталого розвитку малих острівних країн, що розвиваються (Маврикія, 2005 р.), рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (2008 р.), 15-та щорічна Міжнародна конференція дослідження сталого розвитку в Утрехті (Нідерланди, червень 2009 р.), 18-та сесія Комісії зі сталого розвитку в Нью-Йорку (травень 2011 р.), конференція ООН зі сталого розвитку (UNCSD) 2012, також відома як Ріо+20, у Нью-Йорку (травень 2011 р.), були подальшими кроками, які, з одного боку, засвідчували актуальність проблематики, а з іншого – сприяли розвитку даної категорії та заходів щодо її реалізації.

Водночас, складність досліджуваного явища зумовлює наявність різних термінів, що його характеризують. Так, поняття “екорозвиток” уперше було сформовано Морісом Стронгом, Генеральним секретарем Першої всесвітньої конференції з навколишнього середовища у Стокгольмі в 1972 році, який розглядають як екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток, при якому зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням середовища існування і деградацією природних систем [див. : 3, с. 713].

Удруге цей термін був уведений у 1980 році Міжнародним союзом охорони природи в концептуально важливій книзі “Стратегія всесвітнього збереження: збереження існуючих ресурсів для сталого розвитку” [4, р. 130].

Деякі науковці пов'язують появу терміну «сталий розвиток» (англ. –sustainable development) з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в звіті «Наше спільне майбутнє», що було підготовлено для ООН і опубліковано у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [див. : 5, с. 626].

З часу опублікування доповіді Гру Харлем Брундланд у міжнародний обіг було введено поняття “sustainable development”, що традиційно перекладається українською як сталий розвиток (рос. – устойчивое развитие). Водночас, також зустрічається низка близьких за змістом понять.

Перелік основних тлумачень суті терміну сталого розвитку або дотичних категорій вітчизняними та зарубіжними науковцями наведений в таблиці.

Розглядаючи наведені підходи до категорії сталого розвитку, можна зауважити неоднозначність поглядів, трактувань і навіть наявність суперечностей у використанні термінології. Узагальнюючи, наведемо декілька концептуальних трактувань.

Так, Л. Руденко та І. Горленко наголошують, що якщо йдеться про сталий розвиток, то слід конкретизувати, якого об'єкта це стосується: держави, екосистеми чи її складових (природи, населення, господарства) або території у розумінні певної екосистеми [6, с. 290]. Це лише підтверджує широту застосування категорії сталого розвитку.

Натомість, П. Олдак та А. Москаленко вважають за доцільне використання терміну “рівноважне природокористування”, що в їхньому розумінні передбачає неперевищення сумарного антропогенного навантаження потенціалу самовідновлення природного середовища і / або окремих територій [7; 8]. Такий підхід сьогодні досить розповсюджений.

Л. Мельник пропонує розглядати поняття “екологізація”, в якому вчений вбачає процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських та інших рішень, що дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням або поліпшенням

природного середовища (або взагалі життя) на локальному, регіональному та глобальному рівнях [9]. Нагадаємо, що про екологізацію активно заговорили з 1970-х років.

У продовженні цього напрямку, І. Синякевич розглядає поняття “екологізація суспільного розвитку”, як об’єктивний процес протидії глобальним екологічним загрозам в екологічній, економічній, соціальній і духовній сферах і трансформації споживацької природо руйнуючої ментальності людей у природо ошадну, а економічних інструментів – в інструменти екологічної політики [11, с.72-73].

Таблиця

Визначення поняття сталого розвитку або близьких за змістом понять за вітчизняною та зарубіжною науковою думкою

Автор, джерело	Визначення
1	2
Сталий розвиток – (sustainable development – SD)	
<i>Зарубіжна наукова думка</i>	
Звіт “Наше спільне майбутнє” (Гру Харлем Брундланд 1987)	Розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби
Делай Г. Е. (Daly, 1990)	Розвиток, при якому зростання не перевищує “пропускної” здатності (carrying capacity) навколишнього середовища, можна вважати соціально стійким
Газізулін Н. (1992)	Еколого-економічна рівновага в суспільстві
Конференція навколишнього середовища та розвитку – 92 (Програма, 1993)	Такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби
Возняк В. (1993)	Необхідність цілеспрямованих антропогенних змін природного середовища і соціального стану, які повинні допомогти суспільству подолати обмеженість біосферних умов його існування
Розенберг Г., Гелашвілі Д., Краснощоків Г. (1996)	Допустимий розвиток, або розвиток, що не виснажує наявні ресурси або розвиток, який зберігає цілісність навколишнього світу
Гузєв М. (1997)	Форма соціально-економічного розвитку суспільства на базі постіндустріальної моделі господарювання і вільної творчої праці з урахуванням інтересів сучасного і майбутніх поколінь та спрямування на досягнення високого рівня якості природного середовища життєдіяльності людини
Акімова, (1998)	Така модель соціально-економічного розвитку, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без того, щоб майбутні покоління були позбавлені такої можливості через вичерпання природних ресурсів і деградацію навколишнього середовища
Горшиков В., Лосєв К. Винокурова (1998)	Поліпшення життя людей в умовах стійкості біосфери, тобто в умовах, коли господарська діяльність не породжує перевищення допустимого порога збурювання біосфери чи коли зберігається такий об’єм природного середовища, який здатний забезпечити стійкість

	біосфери із включенням у неї господарської діяльності людини
Зам'ятіна М. (1998)	Сукупність соціальних і структурних економічних перетворень, які оптимізують економічні та соціальні блага, що перебувають у розпорядженні суспільства без загрози потенційним чи аналогічним благам у майбутньому
<i>Вітчизняна наукова думка</i>	
Концепція сталого розвитку України (1997)	Процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь
Данилишин Б., Шостак Л. (1999)	Така система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення
Шевчук В. (2001)	Процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь
Герасимчук З. (2002)	Процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища
Прудун В. (2005)	Збалансований розвиток, тобто такий, що має збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми
Корнійчук Л. (2008)	Поняття, яке включає у свій зміст такі семантичні відтінки, як «життєздатний», «усебічно збалансований», «достатній», це розвиток без зростання, тобто без виходу ресурсопотоку за межі регенеративних і поглинаючих можливостей довкілля, метою якого є достатнє, а не максимальне багатство на душу населення
Сталий стан – (sustainability – S)	
<i>Зарубіжна наукова думка</i>	
Констанза Р. (1991)	Процес чи стан, підтримуваний як завгодно довго
Янссон А. (1994)	Підтримування загального природного капіталу на одному рівні незалежно від обсягів споживання
Світовий фонд дикої природи (Каринцева, 1997)	Використання організму, екосистеми чи іншого відновного ресурсу на рівні його здатності до самовідновлення і відтворення
Близькі за змістом поняття до категорії сталий розвиток	
<i>Зарубіжна наукова думка</i>	
Стронг М. (1972)	Екорозвиток – екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток, при якому зростання добробуту людей не супроводжується погіршенням середовища існування і деградацією природних систем
Ісаченко А. (1980)	Оптимізація природного середовища – комплекс заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, охорони, оздоровлення й узагальнення природного оточення людства
Олдак П. (1983)	Рівноважне природокористування , коли суспільство контролює всі сторони свого розвитку, намагаючись, щоб сукупне антропогенне навантаження на середовище не перевищувало самовідновного потенціалу природних систем

<i>Вітчизняна наукова думка</i>	
Москаленко А. (2003)	Рівноважне природокористування передбачає не перевищення сумарного антропогенного навантаження потенціалу самовідновлення природного середовища і / або окремих територій
Єфремов О. (2008)	Гармонійний (з екосистемою) розвиток – це історичний процес, де корисна потужність екосистеми забезпечує неубуваючі темпи зростання життєзабезпечення Людства при екологічній нормалі (нормальний для життєзабезпечення суспільства стан)
Мельник Л. (2010)	Екологізація – процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських та інших рішень, що дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням або поліпшенням природного середовища (або взагалі життя) на локальному, регіональному та глобальному рівнях
Синякевич І. (2010)	Екологізація суспільного розвитку розглядається як об'єктивний процес протидії глобальним екологічним загрозам в економічній, соціальній і духовній сферах і трансформації споживацької природо руйнуючої ментальності людей у природо оощадну, а економічних інструментів – в інструменти екологічної політики

Примітка. Сформовано та доповнено автором на основі [6, 3, 9, 13, 14, 15, 17, 18, 19].

У продовженні цього напрямку, І. Синякевич розглядає поняття “екологізація суспільного розвитку”, як об'єктивний процес протидії глобальним екологічним загрозам в екологічній, економічній, соціальній і духовній сферах і трансформації споживацької природо руйнуючої ментальності людей у природо оощадну, а економічних інструментів – в інструменти екологічної політики [11, с.72-73].

О. Єфремов вважає за доцільне розглядати поняття “гармонійний (з екосистемою) розвиток”, який дослідник розглядає як історичний процес, де корисна потужність екосистеми забезпечує неубуваючі темпи зростання життєзабезпечення людства при екологічній нормалі [10, с.87]. Тобто передбачає збереження гармонії між суспільством і природою, за якої природне навколишнє середовище зберігається у нормальному для життєзабезпечення суспільства стані і створює умови для формування певних принципів життя і розвитку суспільства.

Як бачимо, у зазначених підходах на першому місці виокремлюється екологічна (природозберігаюча) складова. У світлі значних руйнувань навколишнього середовища, які відбуваються в останні періоди суспільного розвитку, цей підхід виправданий. Водночас, тільки на цих засадах суспільний прогрес вже не можливий.

На думку С. Дорогунцова, О. Ральчука, сталий розвиток – це певна траєкторія довготермінового збільшення загального блага людства, яка поділяється на такі складові: соціально-економічну та техногенно-екологічну безпеки [12, с.21]. В. Трегобчук сталий розвиток визначав як економічне зростання, за якого ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації та забруднення довкілля [13, с.33–34]. Як бачимо, із наведених визначень, спільною ознакою сталого розвитку є збалансування, врівноваження потреб із ресурсними й екологічними можливостями територій, а також такий розвиток людства та характер використання ним ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не підриває потенційні можливості забезпечення потреб наступних поколінь.

В. Прадун зазначає, що сталим є такий розвиток, який забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між всіма складовими елементами інтегрованої екосистеми, насамперед культурної, в т.ч. й агроекосистеми. Рівновага і збалансованість мають перебувати в основі сталого соціально-економічного розвитку регіонів. [14, с. 27]. Це досить оригінальне трактування, оскільки воно передбачає баланс між всіма складовими, а не тільки екологічною, економічною та соціальною. У той же час детальний аналіз лише переліку розділів Програми дій [1] дає підстави для висновку, що економічним питанням у цьому документі приділяється набагато менше

уваги, ніж іншим. На першому місці в цьому документі стоять проблеми соціального та екологічного характеру, а також цілий ряд інших проблем, зокрема політичних та управлінських. Розглядаючи трактування поняття В. Прадуном, схилиємося до думки, що визначення поняття сталого розвитку можна дати на основі трьох складових: біолого-екологічної, економічної, соціальної. На нашу думку, найбільш доцільне трактування суті поняття повинно поєднувати у собі три основні сфери: економічну, екологічну та соціальну. Інколи деякі вчені включають в суть поняття ще й інституційну сферу.

Так, З. Герасимчук, стверджує, що залежно від світоглядних позицій акцент більшою чи меншою мірою робиться на соціальну (задоволення матеріальних і культурних потреб), екологічну (збереження функціональних і структурних якостей біологічних систем, їх здатність до самовідтворення, охорона генетичних ресурсів і біорізноманіття) або економічну (постійний економічний і технологічний процес) сталість [15]. На нашу думку, наведений вище підхід, можна вважати найбільш доцільним при систематизації категорії “сталий розвиток”.

Отже, можемо зауважити, що деякі дослідники вважають за доцільне використовувати поняття “екорозвиток”, “рівноважне природокористування”, “екологізація” та ряд інших понять, доводячи суперечливість терміну “сталий розвиток”. Слід додати, що розглядаючи поняття “сталий”, у класичному розумінні для економічної системи, розуміють як структурно збалансований. Дане трактування надає більшої глибини смислового забарвленню поняття в порівнянні з “стійкість” чи “стабільність” [16, с.23]. Тобто, поняття “сталий розвиток” розглядають як зміну ключових параметрів системи в допустимих межах, причому не тільки в сторону зростання, а й зменшення також.

При всій різноманітності підходів, пов’язаних із різними термінами та трактуваннями, дотримуємося позиції доцільності застосування в україномовній науковій термінології терміну “сталий розвиток” як такого, що по-перше, достатньо емко відображає сутність досліджуваного явища, а по-друге, усталений у використанні та застосуванні, найбільш загальноприйнятий. З іншого боку, це не звужує простір щодо трактування даної категорії, який залишається широким, у тому числі й у світлі стрімких змін, які відбуваються в останні десятиліття як у соціально-економічній сфері, так і у екологічних підходах збалансованості розвитку.

Узагальнюючи викладений матеріал, спробуємо дати власне визначення поняттю “сталий розвиток”, під яким розуміємо розвиток, що передбачає збалансовану динамічну рівновагу між економічними, соціальними та екологічними елементами суспільної системи, за умов такого використання ресурсів, що не виходить за межі регенеративних та поглинаючих можливостей довкілля зі збереженням можливості використання аналогічних ресурсів для майбутніх поколінь.

Зауважимо також, що категорія сталого розвитку має свої секторальні особливості, наприклад, щодо аграрного сектора. Водночас, теоретична наповненість категорії повинна доповнюватися окресленням практичної реалізації зазначеної мети. Це визначає завдання подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” / ВГО “Україна. Порядок денний на XXI століття”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
2. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти / О. А. Швиданенко. – К. : КНЕУ, 2007. – 307с.
3. Мельник Л. Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / За заг. ред. Л. Г. Мельника та М. К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – 759 с.
4. IUCN/UNEP/WWF World Conservation Strategy: Living resources conservation for sustainable development, IUCN, Gland, Switzerland. 1980.– P. 125–214.
5. Майер Джеральд М., Раух Джеймс Е., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку / М. Джеральд Майер, Е. Джеймс Раух, А. Філіпенко – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
6. Руденко Л. Г., Горленко И. А. Основополагающие принципы устойчивого развития регионов и их претворение в Украине / Л. Г. Руденко, И. А. Гориленко // Географические проблемы стратегии устойчивого развития природной среды и общества. – М. : РАН, 1996.– С. 288–301.
7. Москаленко А. П. Экономика природопользования и охраны окружающей среды / А. П. Москаленко. – М. : МарТ, 2003. – 224 с.
8. Олдак П. Г. Равновесное природопользование: Взгляд экономиста / П.Г. Олдак. – Новосибирск : Наука, 1983. – 128 с.
9. Мельник Л.Г. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / за ред. д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. / РВПС України НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – С. 142–160.
10. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О. Єфремов // Економіка України. – 2008. – №2. – С. 85-90.
11. Синякевич І. Стратегія подолання глобальних екологічних загроз / І. Синякевич // Економіка України. – 2010. – №12. – С. 69-77.
12. Дорогунцов С. І., Ральчук О. М. Сталий розвиток і безпека: аспекти сполучення / С. І. Дорогунцов, О. М. Ральчук – К. : Знання України, 2002. – 34 с.
13. Трегобчук В. М. Концепція сталого розвитку для України / В. М. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 28–40.
14. Прадун В. П. Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів: Автореф. дис... д-ра. екон. наук. : 08.07.02 / В. П. Прадун; НАН України, Об'єдн. ін-т економіки. – К., 2005. – 38с.
15. Герасимчук З. В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, А.О. Олексик; Луц. держ. техн. ун-т. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 280 с.
16. Варченко О. М., Даниленко О. С., Шубравська О. В. Концептуальні основи сталого розвитку агросфери / О. М. Варченко, О. С. Даниленко, О. В. Шубравська. – Біла Церква : БНАУ, 2010. – 160с.
17. Котикова О. І. Зміст поняття сталого розвитку / О. І. Котикова // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – №12. – С. 170-174.
18. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – с. 36 –42.
19. Брундтланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку / Г. Брундтланд. – Оксфорд : Оксфорд Юніверсіті Пресс, 1987. – 512 с.